

R. DEVOS, *Modern at Expo 58. Discussions on post-war architectural representation (Modern op Expo 58. Discussies over naoorlogse architectuur en representatie)*, Universiteit Gent, Faculteit Ingenieurswetenschappen, 2008, promotor: Prof. Dr. E. De Kooning

"Wat ik me het levendigst herinner van de Expo 58 is het paviljoen van de chocoladefabriek Jacques. Daar werd voor verbaasde kinderoogen het *Wirtschaftswunder* werkelijkheid. Op hoogtechnologische manier, aan een lopende band die de vreemdste kronkelingen maakte door het geprefabriceerde gebouwtje, werd er snoep gemaakt. Per minuut stroomden honderden en honderden Jacques-repen van de band. Een natie die zich dat kon veroorloven, had een grote toekomst voor de boeg" (Vermeulen, 1988, 181).

Verbazing, verwondering, vervreemding, fascinatie voor technologie, het getuige zijn van de belofte van een schitterende toekomst en zelfs verstomming: dat zijn de elementen die in de meeste getuigenissen van bezoekers aan Expo 58 overheersen, bij zowel jong als oud. Expo 58 was de eerste naoorlogse internationale en algemene wereldtentoonstelling, georganiseerd te Brussel, op de Heizelvlakte, van 17 april tot 19 oktober 1958. Het gebied omvatte 200 hectare met ongeveer 200 nieuwe gebouwen waaronder 145 paviljoenen. 43 naties waren vertegenwoordigd. Meer dan 41,5 miljoen bezoekers zijn geteld. Expo 58 toonde de naoorlogse wereld op een feestelijke en onderwijzende manier, telkens opnieuw, in elk paviljoen, in elke show, in elke tentoonstelling. De expliciet moderne omgeving van de tentoonstelling bood een overtuigend decor voor de vele nieuwigheden en spektakels en was vaak, op zichzelf, bijkomend bewijs van de vooruitstrevendheid van de tentoongestelde boodschappen en objecten. De populariteit van de expo is zonder weerga: 80,5% van alle Belgen bezocht de wereldtentoonstelling. Een opiniepeiling telde niet minder dan 95,6% enthousiastelingen onder de Belgische bezoekers: "Jamais au cours de nos sondages nous avons rencontré une telle quasi-unanimité" (Jacquemyns & Jacquemyns, 1959, 13). Zelfs na vijftig jaar wordt de moderne en feestelijke omgeving nog steeds herinnerd als de plek en het moment waarop "alles" in België modern werd.

1. EXPO 58 ALS BIJZONDERE CONDITIE VOOR DE MODERNE ARCHITECTUUR

Hoewel Expo 58 de toenmalige wereld ensceeneerde, was de tentoonstelling bovenal een enclave met een eigen interne logica, buitengesloten uit de realiteit die ze claimde te tonen. Ook in de geschiedenis van België is Expo 58 doorgaans behandeld als een opzichzelfstaande gebeurtenis, een referentiepunt met een "voor" en een "achter". De tentoonstelling wordt gezien als een initiatief dat diepgaande verandering beloofde, als een prestigeproject, maar de impact en de materiële realisatie van Expo 58 bleven tot voor kort onbestudeerd. De overblijfstelen van de tentoonstelling worden gekoesterd en gerenoveerd in België en buitenland, maar de blijvende gevolgen – zo die bestaan – en de volle eigentijdse betekenis van de expo bleven buiten het blikveld van onderzoekers in de meeste disciplines. Dit is ook zo voor de geschiedschrijving van de moderne architectuur in België en buitenland.

Expo 58 stelde aan het grote publiek de naoorlogse wereld voor, met zijn nieuwe wetenschap en techniek, zijn moderne kunst en architectuur, zijn overvloed aan producten en keuzes, zijn welvaartsstaat en consumentenmaatschappij. De wereldtentoonstelling was een fabricatie gemaakt om te representeren, ontworpen door de organisatoren van de tentoonstelling, bij herhaling geherinterpreteerd door de deelnemers en als in een roes ervaren door de miljoenen bezoekers. De overdonderende nevenschikking van de wereldtentoonstelling, de herhaalde boodschappen en het tijdelijke bestaan ervan bepaalden de uitzonderingssituatie van de gebeurtenis.

De moderne architectuur van Expo 58 was het resultaat van twee sterke invloedssferen: (1) de eigentijdse debatten omtrent modern architectuur en (2) de specifieke rol van architectuur in de geschiedenis van de wereldtentoonstellingen. Terwijl de eerste aan de bron ligt van de levendigheid en de diversiteit in de tendensen binnen de moderne architectuur op de expo, bood de laatste, gemarkeerd door de wereldwijde verspreiding van de Moderne Beweging destijds, een verklaring voor de alomtegenwoordigheid en de populariteit van de moderne beeldentaal op de wereldtentoonstelling. Op Expo 58 raakte het grote publiek vertrouwd met moderne architectuur. In hun pogingen om te midden van de opeenstapeling van beelden de aandacht te trekken van de bezoekende massa kozen architecten en opdrachtgevers op Expo 58 vaak voor een soort architectuur die, hoewel ze expliciet als "modern" werd gepresenteerd, niet langer strookte met de idealen van het

modernisme in de architectuur. Reeds naar aanleiding van voorgaande wereldtentoonstellingen stelde Lieven De Cauter, verwijzend naar het inherent feestelijke en verhalende karakter van de paviljoenen, vast: "De tentoonstellingen hebben er wellicht toe bijgedragen dat de modernistische utopie – een functionele esthetiek, een vaag socialistische ideologie, en een ethiek van de echtheid en ascese – werd ondermijnd ten voordele van de illusie; – een persuasieve, retorische esthetiek, een instemming met de kapitalistische realiteit, een ethiek van effect, luxe en onmiddellijke genoegens" (De Cauter, 1995, 122).

2. OPZET, OPBOUW EN BRONNEN VAN DE STUDIE

Deze studie is een onderzoek naar de moderne architectuur van Expo 58 en wil bijdragen tot de internationale historiografie van de moderne architectuur door in te gaan op de gebouwen en de beeldtaal van Expo 58. De studie legt zich in het bijzonder toe op de manier waarop de naoorlogse moderne architectuur op de wereldtentoonstelling werd gebruikt om een beeld te creëren van een welvarende natie of firma. De tekst onderzoekt hoe de verschillende actoren in het ontwerpproces van de paviljoenen en het tentoonstellingsdecor een standpunt innamen ten opzichte van de Moderne Beweging en zo de miljoenen bezoekers inlichtten over hun naoorlogse successen. De standpunten varieerden voor de verschillende actoren binnen een enkel project: de doelstellingen en motivaties van de organisatoren vielen niet noodzakelijk samen met deze van de opdrachtgevers van de paviljoenen en evenmin met deze van de architecten. Meer nog, het gebouwde resultaat werd doorgaans afwijkend geïnterpreteerd door het grote publiek en door de critici uit die tijd. Door de verschillende standpunten te duiden wordt duidelijk dat de productie van en communicatie door moderne architectuur op Expo 58 resulteerde in een gefragmenteerd, maar breed debat over de toenmalige situatie en positie van de moderne architectuur. Dit debat onthult een architectuurcultuur die vaklui en specialisten omvat, maar ook het establishment en het grote publiek. De moderne architectuur van de wereldtentoonstelling was allesbehalve uniform. Het feestgedruis van de tentoonstelling was bepalend voor de uitzonderingssituatie van de expo en vormde een specifieke uitdaging voor de toenmalige praktijken en theorieën in de moderne architectuur.

De brede benadering van het onderwerp laat toe in te gaan op twee paradoxen. In de eerste plaats stelt het feestelijke karakter van de tentoonstelling de moderne architectuur voor een probleem: hoe lag op Expo 58 immers de verhouding tussen de populaire architectuur van vermaak en het heersende concept dat wereldtentoonstellingen zouden werken als uitgelezen laboratoria voor experimenten in de moderne architectuur? Daarnaast leeft er ook een tegenstrijdigheid in de receptiegeschiedenis van Expo 58: staat de zogenaamde overheersende 'Expostijl' niet in schril contrast tot de overduidelijke versnippering van het moderne idioom op Expo 58? Door het documenteren en analyseren van deze paradoxen doorheen verschillende hoofdstukken tracht deze studie de complexe rol van de moderne architectuur op Expo 58 te duiden.

Het doel van deze studie is driedelig: (1) de gehele gebouwde omgeving van de tentoonstelling en de receptiegeschiedenis ervan documenteren; (2) de uitzonderingscontext van de tentoonstelling analyseren, alsook de effecten ervan op de architectuur en; (3) de toenmalige tendensen in de moderne architectuur zoals die zich op de tentoonstelling hebben getoond verklaren, evenals de manier waarop deze architectuur werd ingezet en gemotiveerd op Expo 58.

De opbouw van de doctoraatstekst volgt de driedelige doelstelling van de studie. De drie eerste hoofdstukken kaderen en beschrijven de opzet en de materialisatie van Expo 58, alsook de reactie van de architectuurpers. Een volgende hoofdstuk introduceert de hypothese dat moderne architectuur op Expo 58 werd ingezet als massamedium en gaat op zoek naar de manieren waarop deze communicatie door verschillende actoren werd gestuurd. De voornaamste actoren in dit proces – de organisatoren van de wereldtentoonstelling, de deelnemers en de ontwerpers – zijn vervolgens elk afzonderlijk het onderwerp van een van de drie volgende hoofdstukken. Een vierde luik brengt de algemene bevindingen uit deze hoofdstukken samen in een besluitend essay over de uitdrukking van een nationale of firmagebonden naoorlogse moderniteit door middel van moderne architectuur op Expo 58. De tekst wordt aangevuld met vier addenda, bibliografie en namenindex.

De studie steunt grotendeels op onderzoek van primaire bronnen: de archieven van de organisatoren, de deelnemers en de ontwerpers van Expo 58, alsook de verschillende gelegenheidspublicaties en de verslagen in de algemene en gespecialiseerde contemporaine pers. De geraadpleegde archieven omvatten zowel private als publieke fondsen, waaronder verschillende met beperkte toegankelijkheid. Het belangrijkste archief voor deze scriptie, het

Archiefonds *Expo 58* van de organisatoren van de tentoonstelling, werd tijdens het onderzoek gedeeltelijk geïnventariseerd en is sinds september 2006 toegankelijk in het Algemeen Rijksarchief. Daarnaast werd gebruik gemaakt van beeld- en foldercollecties van fotografen en talrijke privéverzamelaars in binnen- en buitenland.

3. EXPO 58 BEZOCHT EN BESCHREVEN

Expo 58 en haar ontstaansgeschiedenis zijn nauw verbonden met de politieke en economische geschiedenis van het naoorlogse België. Ter duiding van die verwevenheid brengt een eerste hoofdstuk van de scriptie de oorsprong en achtergrond van Expo 58 in België in beeld. De economische en politieke binnen- en buitenlandse zaken, van belang voor de vaak patriottische motivaties voor het organiseren van deze eerste naoorlogse wereldtentoonstelling in België worden aangehaald. De bestudeerde periode (1945-1958) werd gedomineerd door twee conflicten: de nawerking van de Tweede Wereldoorlog en de steeds verder escalerende Koude Oorlog. Expo 58 kan geïnterpreteerd worden als een bewijs van de voortrekkersrol van België in de wederopbouw en de modernisering van Europa. Door een overzicht te geven van de materiële moderniseringsprocessen toont de tekst aan hoe, in de optimistische tijd na de reconstructieperiode, grote infrastructuurwerken en nieuwe, grootschalige gebouwen in de hoofdstad de Belgische bouwindustrie onder druk zetten en ook een belangrijk deel van de contemporaine discussies over moderne architectuur in België bepaalden.

Terwijl voor het schetsen van de contemporaine context grotendeels gebruik werd gemaakt van bestaande literatuur, grijpt de algemene feitelijke beschrijving van Expo 58 terug naar de primaire bronnen die beschikbaar waren voor de bezoekers van de tentoonstelling. De vele catalogi, gidsen en kaarten ten spijt bestond er geen volledige inventaris van de gebouwen en infrastructuren van de wereldtentoonstelling (Baltus, 1961; Lambilliotte, 1961; Kint, 2001; Devos & De Kooning, 2006). De materiële tentoonstellingssite wordt in de scriptie geïntroduceerd aan de hand van een geleid bezoek. De tekst omvat het geheel van de bebouwde omgeving van Expo 58, beschrijft de grote structuren, de utilitaire gebouwen, parken en straatbeeld samen met de exterieurs en interieurs van de paviljoenen. De rijkelijk geïllustreerde tekst is gestructureerd als een wandeling met de fysieke nabijheid van de gebouwen als leidraad.

Een laatste informatief, beschrijvend luik gaat in op de receptie van de tentoonstelling in de contemporaine Belgische en buitenlandse architectuurpers. Deze evaluatie wordt ingeleid door een korte schets van de eerder bescheiden rol die Expo 58 in de historiografie van de moderne architectuur in België en buitenland is toebedeeld. Het hoofdstuk brengt voor het eerst een gestructureerd overzicht van de meest gezaghebbende commentaren op de architectuur op Expo 58. Een waaier aan thema's wordt samengesteld uit de commentaren, samen met twee constanten: (1) op Expo 58 was alle architectuur modern en (2) Expo 58 heeft voor een toenadering tussen de moderne architectuur en het grote publiek gezorgd.

4. MODERNE ARCHITECTUUR OP EXPO 58 ALS MASSAMEDIUM

Na de beschrijvende en eerder documentaire hoofdstukken, wordt een kader ontwikkeld voor de verdere analyse van de moderne architectuur op Expo 58. Dit kader houdt rekening met de eerder vermelde paradoxen en wordt kort getoetst aan de bestaande literatuur, alsook aan de concrete situaties beschreven in de voorgaande hoofdstukken. Het theoretisch kader vertrekt van de hypothese dat moderne architectuur op Expo 58 werd gebruikt als massamedium om de boodschappen van de actoren in de productie van de paviljoenen over te brengen: de organisatoren van de tentoonstelling, de opdrachtgevers van een enkel paviljoen en de ontwerpers van het gebouw, zoals architecten, ingenieurs, interieurarchitecten of grafici. Bestaande schema's die wereldtentoonstellingen als massamedia duiden, zoals voorgesteld door Pieter van Wesemael (1997) in *Architectuur van instructie en vermaak*, worden uitgebreid door te wijzen op de gelaagdheid en gelijktijdigheid in deze communicatie en op het reële risico op falen. Steunend op Umberto Eco's *Semiotics of architecture* (1980) stelt de studie dat de actoren in het proces drie posities kunnen innemen ten opzichte van de gegeven moderne context van Expo 58: ze kunnen consensus uitdrukken, een hervormende of een subversieve houding aannemen – een opdeling die gelijkaardig is aan de politieke standpunten in naoorlogse moderne architectuur zoals die door Sarah Williams-Goldhagen (2000) in *Anxious Modernisms* werden voorgesteld.

5. DE POLITIEK VAN MODERN BOUWEN OP EXPO 58

Voor de organisatoren – grotendeels afgevaardigden van het staatsapparaat – was Expo 58 een prestigezaak in de modernisering van België. De keuze voor een moderne architectuur en grafiek, woordelijk althans, was hierbij van groot belang om hun vooruitstrevende imago op te bouwen. De organisatoren trachtten de promotie van de tentoonstelling te controleren door hun keuze voor een welbepaalde moderne beeldtaal, een visuele weergave van hun modern humanistisch thema: "Balans van de wereld voor een humaner wereld". Zij probeerden de architectuur van Expo 58 op verschillende manieren te domineren: door publiekelijk deel te nemen aan de promotie van de moderniseringswerken in de hoofdstad, door de gebouwen die in hun opdracht op de tentoonstellingssite werden gebouwd en door de regelgevingen en aanmoedigingen met betrekking tot de architectuur van de paviljoenen van de deelnemers. Niettemin blijkt het enthousiasme van de organisatoren voor een avant-garde moderne architectuur eerder beperkt. Terwijl moderne architectuur werd gepromoot als de uitdrukking van het naoorlogs succes van het establishment, tonen de verklaringen, plannen en regels van de organisatoren ook hun impliciete, eerder afkeurende opvattingen over de *International Style* uit het interbellum. De keuze voor hoofdarchitecten als Paul Bonduelle en Marcel Van Goethem of, voor de Belgische Sectie Jean Hendrickx-van den Bosch, lijkt hierbij betekenisvol. De oeuvres van deze architecten maakten geen deel uit van de geschiedenis van de moderne architectuur in België en werden zelfs opgevoerd als tegenpolen van het modernisme uit het interbellum. De brede definities van "moderne architectuur" zoals ze gehanteerd werden door de organisatoren tonen impliciet aan dat de idealen en het idioom van de moderne architectuur in België op het eind van de jaren vijftig breder gekaderd kunnen worden dan tot nog toe in de historiografie het geval was.

Voor de deelnemers in de Buitenlandse Sectie – de officiële afgevaardigden van een uitgenodigde natie – bood Expo 58 een uitgelezen kans om de naoorlogse positie van hun land voor het eerst op een breed internationaal forum te demonstreren. Meer dan 80% van de deelnemers trok resoluut de kaart van de moderne architectuur. Deze tendensen sluiten aan bij de officiële staatsarchitecturen uit de periode (zoals aangegeven in o.a. Haddow, 1997; Ascher-Barnstone, 2005). De studie legt zich in detail toe op zeven paviljoen-

nen en is gestructureerd volgens de mogelijke posities vis-à-vis de moderne omgeving van de tentoonstelling zoals voorgesteld in het theoretisch kader. De geselecteerde paviljoenen – West-Duitsland, Finland, Sovjet-Unie, het Vaticaan, de Verenigde Staten, Japan en Italië – illustreren de contemporaine appreciatie voor moderne architectuur in de internationale bestuurskringen die zich op internationale propaganda hadden toegelegd. Terwijl moderne architectuur weinig genuanceerd werd gekoppeld aan de politieke situatie in het thuisland, waren deze paviljoenen ontwikkeld als sterk gesofisticeerde en gemodereerde ontwerpen die tekenend waren voor de opvattingen van deze naties over moderne architectuur en, vaak impliciet, ook voor de positie van de architecten van deze paviljoenen in deze debatten. Deze architectuurconstructies riepen ook reacties op bij de architectuurpers, de bezoekers, maar ook bij het thuispubliek, van wie de visie op een geschikte representatie in het buitenland vaak afweek van de officiële verhalen op Expo 58. De analyses van de rol van de moderne architectuur in deze paviljoenen omvatten verschillende schaalniveaus: van de stedenbouwkundige aanleg van het paviljoen, over het gebouw, zijn constructie en het algemene tentoonstellingsconcept tot specifieke tentoongestelde objecten, in het bijzonder het tonen van architectuurprojecten. De paviljoenen onthulden fragmenten van de appreciatie van het establishment voor moderne architectuur, evenals voorbeelden van de toenmalige tendensen in de moderne architectuur.

6. MODERNE ARCHITECTUUR IN CRISIS: TUSSEN TECHNOLOGIE EN HUMANISME

Voor de ontwerpers van de paviljoenen – in het bijzonder voor de architecten – was Expo 58 een gelegenheid om een standpunt in te nemen in het contemporaine debat omtrent de moderne architectuur (Ockman, 1993; St John Wilson, 1995). De studie gaat in op de motivaties van een selectie architecten en ontwerpers die actief was in de Buitenlandse Sectie: René Sarger (Frankrijk, alsook het paviljoen van Marie Thumas), Le Corbusier en Xenakis (Philips), Jerzy Sołtan en zijn team (Polen), Reima Pietilä (Finland), Sverre Fehn (Noorwegen), Egon Eiermann en Sep Ruf (West-Duitsland), Karl Schwanzer (Oostenrijk), James Gardner (Verenigd Koninkrijk), Bernard Rudofsky (VS), Kunio Maekawa (Japan) en Ernesto N. Rogers en zijn collega's (Italië). De evaluaties zijn opnieuw opgebouwd volgens de mogelijke posities vis-à-vis de moderne tentoonstellingscontext. De studie gaat in op de variabelen en constanten in de toenmalige versplintering van de

Moderne Beweging zoals deze zich manifesteerde op Expo 58. Ingegeven door het thema van Expo 58, dat een balanceren tussen technologie en humanisme suggereerde, worden de attitudes van deze architecten afgemeten aan hun interesses voor het ingenieurs-kunnen, voor de populaire cultuur en voor de nationale bouwtradities binnen de bouwwereld. Het onderzoek stelt een soort angstigheid vast in deze periode: angst over het maken van de juiste keuzes in de moderne architectuur, over de geschiktheid van deze keuzes en over de vrijheden van de moderne ontwerper in dit proces. In vele gevallen vertaalde deze angstigheid zich in een onzekerheid over het auteurschap in de architectuur: vaak was expliciet sprake van een gedeeld auteurschap, werd de fysica of de moderne kunst ingeroepen als vormschepper, werd teruggegrepen naar traditionele vormen, beelden en procedés of werd vertrokken van het contemporaine spontane bouwen in commerciële omgevingen.

7. ARCHITECTUURFABRICATIES VOOR EEN MEER HUMANE WERELD

Moderne architectuur was een belangrijk medium op Expo 58. Door de wijdverbreide keuze voor moderne architectuur in de paviljoenen en in de tentoonstelling zelf leidde de werelddtentoonstelling, in ieder geval tijdelijk, tot een brede appreciatie van het idioom bij het grote publiek. Expo 58 was voor vele bezoekers de eerste omgeving waar alles "modern" was of waarvan in ieder geval gezegd werd, in de vele folders en de pers, dat alles er "modern" was. Terwijl er bij de opdrachtgevers nauwelijks discussie bestond over de geschiktheid van moderne architectuur als massamedium voor de boodschappen van vooruitstrevendheid van de opdrachtgevers, was het in ontwerperskringen op het einde van de jaren vijftig onduidelijk hoe die architectuur eruit moest zien, wat ze kon betekenen en welke idealen ze verbeeldde.

Naast de wereldwijde verspreiding van de moderne architectuur in de jaren rond Expo 58, verkeerde de Moderne Beweging ook in een moment van crisis. De internationale praktijk kampte met een angstigheid omtrent de rol en de geschiktheid van de moderne architectuur (en de architect) in de contemporaine maatschappij. Deze situatie was op Expo 58 onderhuids aanwezig, maar schemerde nauwelijks door in de officiële verhalen van de opdrachtgevers. Wat Expo 58 onderscheidde van zijn voorgangers was dat de moderne beeldtaal en architectuur van de werelddtentoonstelling niet langer

tot het arsenaal van het protest behoorden, maar deel uitmaakten van de massacommunicatie van het establishment. Moderne architectuur werd er het beeld van "the Missa Solemnis of traditional capitalist society" (Eco, 1998, 294). De zorgvuldige communicatie rond de paviljoenen, in het bijzonder de vele flyers en gidsen, koppelden de architectuur expliciet aan de politieke en commerciële boodschappen van de opdrachtgevers. Door de overweldigende nevenschikking op de tentoonstelling dienden deze standpunten in en over moderne architectuur, zo zij succesvol wilden zijn, zowel expliciet te zijn voor een meer algemeen publiek als subtiel voor gespecialiseerde bezoekers. Moderne architectuur was een middel om de boodschap van de opdrachtgever in de moderne tentoonstellingsomgeving te laten passen.

De moderne tentoonstellingsomgeving werd door de organisatoren impliciet als uniform gepresenteerd. In de populaire architectuur- en designgeschiedenis kreeg zij al snel de stempel 'Expostijl'. Deze unifiserende benaming en de bijhorende vaak cartooneske presentaties staan in contrast met de diversiteit van de vele tendensen in de moderne architectuur van het moment. Theoretisch werd de architectuur van Expo 58 vaak gemotiveerd als een verbeelding van het algemene thema, als een balanceren tussen technologie en menselijke noden – een modern humanisme. Mikkend op de aandacht en het goedkeuren van de bezoekende massa boden de paviljoenen van Expo 58 niet alleen een uitdaging voor de individuele architect, maar ook – wellicht meer – voor de contemporaine architectuurcultuur in zijn geheel.

Rika Devos
rika.devos@ugent.be

BIBLIOGRAFIE

- ASCHER-BARNSTONE (D.), *The Transparent State. Architecture and politics in postwar Germany*, Londen/New York, 2005.
- BALTUS (A.), *L'architecture, les jardins et l'éclairage*, Vol. 4, *Exposition de Bruxelles 1958. Mémorial*, Brussel, 1961.
- DE CAUTER (L.), "De panoramische extase. Over wereldtentoonstellingen en de desintegratie van de voorstelling", *Archeologie van de kick. Verhalen over moderniteit en ervaring*, Amsterdam/Leuven, 1995, pp. 104-147.
- DEVOS (R.) & DE KOONING (M.) (eds.), *L'architecture moderne de l'Expo 58. "Pour un monde plus humain"*, Brussel, 2006.
- ECO (U.), "Function and Sign: The Semiotics of Architecture" in: G. BROADBENT, R. BUNT & C. JENCKS, *Signs, Symbols and Architecture*, Chichester/New York/Brisbane/Toronto, 1980, pp. 11-69.

- ECO (U.), "A theory of exhibitions", *Faith in Fakes. Travels in Hyperreality*, Londen, 1998, pp. 289-307.
- HADDOW (R.H.), *Pavilions of Plenty. Exhibiting American Culture Abroad in the 1950s*, Washington/Londen, 1997.
- JACQUEMYNS (G.) & JACQUEMYNS (E.), *L'Exposition de 1958. Son succès auprès des Belges. Opinions et vœux des visiteurs*, Brussel, 1959.
- KINT (J.), *Expo 58 als belichaming van het humanisch modernisme*, Rotterdam, 2001.
- LAMBILLIOTTE (M.), *Les participations étrangères et belges*, Vol. 3, *Exposition de Bruxelles 1958. Mémorial*, Brussel, 1961.
- OCKMAN (J.), *Architecture Culture. A documentary Anthology*, New York, 1993.
- ST JOHN WILSON (C.), *The other tradition of modern architecture. The uncompleted project*, Londen, 1995.
- VAN WESEMAEL (P.), *Architectuur van instructie en vermaak: een maatschappijhistorische analyse van de wereldtentoonstelling als didactisch verschijnsel (1798-1851-1970)*, Delft, 1997.
- VERMEULEN (J.), "De blinde ordeverstoorders" in: J. CEULEERS & F. VANHAECKE (eds.), *De stoute jaren '58 '68*, Leuven, 1988, pp. 181-196.
- WILLIAMS-GOLDHAGEN (S.) & LÉGAULT (R.) (eds.), *Anxious Modernisms. Experimentation in Postwar Architectural Culture*, Montreal/Cambridge, 2000.